

ԲՈՒՍԱԲԱՌԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շար. տե՛ս Բազմավեպ 1934, էջ 77) ¹

Հ. Ալինեան վրդ. Անդրիտակ բառին վրայ խօսելով (Հանդէս Ամս. 1930, էջ 495) կ'ըսէ «Թարգմանութիւն զեղոց կը գրէ. կարգա՛ յմոնայ. Անտրիտակ 892. կարգամանա. Անտրիտակ 1017: Կ'ենե. րադրե առանց տարակոսի յն. Kárhoçon, Kárhoçmín, Kárhoçmín, լատ. cardamina, գղ. cardamine, տեսակ մը կոտիմե՛ nasturtium »:

Մեծ. վրդ.ը նոյն ոճով կը համեմատէ հոն Թարգման. զեղոց—ի «Շաշկոկալ (1017 Շակոկալ) Անդրիտակ. 892, 1017» բառը, «պրս. Շաշու» բառին հետ. աւելցնելով թէ «Զգիտեմ նոյն է Անտրիտակ և Անդիտակ». այնպէս որ՝ եթէ հաստատենք սոյն վերջին բառերու նոյնութիւնը՝, բանասէր Հօր կարծիքին համեմատ, վերոյիշեալ կարգամանա, Անտրիտակ, Շաշկոկալ բառերը հոմանիշ պիտի ըլլան «յն. Kárhoçmín... տեսակ մը կոտեմին»:

Թէ որքան ստոյգ են բանասէր Հօր մեկնութիւնները, պիտի տեսնենք՝ քննելով մի առ մի վերոյիշեալ բառերը. միայն հոս հարեանցի ըսենք որ վերի յուն. բառերը, երեքն ալ միանգամայն՝ լատ. cardamina և nasturtium բառերուն զուգանիշ համարելը սխալ է և հակասական: Անցեալ անգամ արդէն տեսանք (Բզմվպ. էջ 80) թէ այլ է Kárhoçon = լատ. nasturtium, գղ. cresson, ջրկոտիմն, և այլ Kárhoçmín (որ և Kárhoçmín) = լատ. cardamina, գղ. cardamine, կոտիմն:

1. Ուղղել անդ էջ 77, ծնթ. 4, տող 9 և գրել «կարգամոմ»։ «կարգամոմ» ըստ Գաղիանոսի, ինչպէս կայ էջ 80. — էջ 78, սիւն ա. տող 25-6 պէտք է ըլլայ «կարգամա[ն]» արբ... قردمان (գարգաման) ըստ Richardson-ի՝ ինչպէս հոն գրած ենք. նոյն սրբագրութիւնը կատարել նաեւ էջ 80ի մէջ. — էջ 79 սիւն բ. տող 14,

ԿԱՐԴԱՄԱՆԱ. — Հ. Ալինեան վրդ. բառս «յն. Kárhoçmín... տեսակ մը կոտիմն, nasturtium» կը մեկնէ, և այդ «առանց տարակոսի»։ Ընդհակառակն մենք մեծապէս կը տարակուսինք այս մեկնութեան վրայ. և կը համարինք որ հոս ալ դարձեալ երկու բառերու մի միայն նմանաձայնութեանց (կարգամանա - Kárhoçmín) ուշ դնելով՝ վերկած ըլլայ Մեծ. Հայրը:

Ստոյգ է թէ Թարգման. զեղոց կը գրէ (նաեւ ըստ ձ. Ս. Ղազ. Թ. 1244. էջ 191) «կարդամանա. անդրիտակ» բայց նոյն հեղինակը նոյն տեղոյն մէջ յայտնապէս երկիցս կը կրկնէ «կարդամանա. ՎԱՅ. ՐԻ ԶԱՄԱՆ» (անդ. էջ 188) «խարառե. կրդամանա, ՎԱՅ. ՐԻ ԶԱՄԱՆ» (անդ էջ 190): Այս երկու վկայութիւններուն համաձայն կը գրեն նաեւ Հին բժշկարանն ու Ամիրտովլաթ: Առաջինը կ'ըսէ «կրտմանա. ՎԱՅ. ՐԻ ՔԱՐԱՒԷ» (Բժշկ. Թ. 1281, էջ 144) իսկ երկրորդը՝ «կրտմանա որ է ՎԱՅ. ՐԻ ԶԱՄԱՆ» (Հին Բժշկ. Թ. 35 էջ 329)՝. և դարձեալ «Խրտմանե որ է ՔԱՐԱՎԷ» (Անդ. էջ 741). «Ղրտմանայ որ է ՎԱՅ. ՐԻ ՔԱՐԱՒԷ» (Անդրիտ. անպէտ. § 1855) և անգամ մ'ալ աւելի բացատրելով «Խրտմանայ. ինքը ՎԱՅ. ՐԻ ՔԱՐԱՒԷ՛ն է և նման է քիմիոնի քրմանուն» (Բժշկ. Թ. 35 էջ 224):

Վերջին վկայութեանց մէջ յիշուած «քիմիոն քրմանուն» է թրք. قردمان کيوني [զըրման քիմիոնու] և պարս. زرد کيرمانی [զիյրէյի քիմանի] կոչուած ԶԱՄԱՆԸ:

կարգալ Սորեկ՝ փոխանակ Սըրեկի:

2. Ընդգծումները մեր կողմէն են:

3. Այս երկու բառերու նոյնութեան մասին տե՛ս աստ. էջ 264, ծանօթ. 2:

4. Վանքիս Թ. 35 բժշկ.ը Ամիրտովլաթի գանազան գործերուն հաւաքածոյ մ'է:

(հմտ. Անգիտ. անպէտ § 3596. «Քիմիոն [= Զաման]... լաւն այն է որ Քրմանի լինի»։ և Բռ. Պրս-Հայ. Գէորգ դպ.ի «Զիյրէ [= Զաման]... յոյժ լաւն ի գաւառիկ Քիմանու լինի»)։

Իսկ վերի վկայութեանց մէջ ստէպ յիշուած Քարաւիա կամ Քարառե—ն է արբ. كروا [Քարաւիա = յն. Kárhoç կամ Kárhoçon] բառը որ սպան. alcaravia կամ carvi, գղ. carvi կամ chervis և լատ. գիտ. անուամբ Carum carvi L. կը կոչուի. որ է մեր լեզուով ձապոռ կամ Հայ Զաման՝. (հմտ. բոլն. Devic, ուր կը գրէ գղ. Carvi = արբ. كروا հեն.):

Սրբ քանի որ կրդմանա նման է կ'ըսուի, «Քիմիոն Քրմանու»-ի և զուգանիշ կը դրուի Քարաւիա—ի, յայտնի է թէ ան ալ Զամանի տեսակ մ'է. և աւելի ճիշտ, Հայ Զամանն և կամ անոր վայրի տեսակն է [հմտ. «կրդմանա. վայրի քարաւէ»]. ուստի և տարակոյս չի մնար թէ կրդմանա՝ է արբ. قردمان [Գրդտամանա = լատ. Carum carvi, «Հայ Զաման»]՝: Այս բառը մեր նախնիք (բժշկարանները) գանա-

զան ձեւերով կարդացեր են՝ կրտմանա, կրտմանա, Ղրտմանայ, Խրտմանե հեն. ձեւեր՝ որ տեղի պիտի չունենային՝ եթէ յունարէնի վրայէն կարդացուած ըլլար:

Արդ մեր կարծիքով սոյն قردمان բառին տարբեր մէկ ընթերցումն է նաեւ Թարգման. զեղոց—ի միւս «կարդամանա. (անդրիտակ)» բառը. ուստի այս կարդամանա բառն ալ նոյն (Զաման) նշանակութիւնն ունի: Զայս կը հաստատէ ոչ միայն բառիս ամենամեծ նմանաձայնութիւնը այլ և իր հոմանիշին վերջաւորութիւնը «անդրիտակ» որ կը ցուցնէ թէ ինքը տակ (գղ. tubercule, pivot) ունեցող բոյս մ'է. ստուգիւ Հայ Զամանը, լատ. Carum carvi ստեպղինի նման տակ մ'ունի, մինչ կոտեմի ոչ մէկ տեսակը տակ կոչուելու արժանի արմատ մը չունի՝: Ասկէ զատ ոչ Հ. Ալինեան վրդ. յիշած է և ոչ ալ մենք կրցանք գտնել մեր բժշկարաններու մէջ, կարդամանա ձեւով կամ ասոր մերձաւոր բառ մը որ «տեսակ մը կոտիմն» նշանակէ՝. ընդհակառակն մեր բոլոր գտածները միշտ Զամանի իմաստ ունին:

1. Տ. Հրս. § 1858 և 2439 ուր գղ. Carvi-ն [= արբ. كروا] կ'անուանէ ձապոռ. Զաման Հայոց՝ Սաւայն Թէ՛ Հ. Աւիշան (Հրս. § 3158) և Թէ՛ Հ. Մէնեվիշան (Բուսար. էջ 62) կը սխալին վերոյիշեալ Քարառե կամ Քարառե բառը մեկնելով գղ. Cardamine, կոտիմն (Այս սխալմունքի պատճառին մասին տե՛ս աստ. ծնթ. 1 էջ 264):

2. Meninski (Lexicon) բառիս մասին կը գրէ. «قردمانی Kurdemana. Carum graecum» [= Յոյն Զաման], որ է պրս. زرد کيرمانی [= Զիյրէյի ումի = Յոյն Զաման] որ ըստ A. Handjéri-ի (Diet. Fr. Arb. Pers. ի բառն Carvi) և մեր բժշկարանաց (տե՛ս Հրս. § 1858) նոյն է արբ. كروا [Քարաւիա] և قردمانی [Քիմիոն Իրմէնի = Հայ Զաման]ի՝ այսինքն լատ. Carum carvi-ի հետ:

Նոյնը աւելի յայտնի կը գրէ Richardson (Diet. Arb. Pers. Angl.) «قردمانی Kurdemana. Carraway» որ է գղ. Carvi, լատ. Carum carvi L.:

Richardson կը գրէ դարձեալ՝ كروا Karavia. Carraway seeds [= Հայ Զամանի սերմ]. որմէ յայտնի կը տեսնուի թէ ըստ Richardson-ի արբ. قردمانی և كروا միեւնոյն բոյսն են (Հայ Զաման). հմտ. մեր բժշկարաններու վկայութեանց «կրտմանա [قردمانی]՝ վայրի քարառե [كروا]»:

3. Արբ. قردمان բառը ոմանք լատ. Cardamomum կը մեկնեն (տե՛ս Gasselin Diet. Fr. Arb. «Cardamome» և Ernst Seidel (մեկնութ. Միւթ. Հերացի § 314). Միւս Հ. Մ. Զախշախեան (բառ. Հայ-իտալ «Անդրիտակ») և Հ. Մ. Քաշուշի (բառ. Արուստա. և Գիտ. «Cardamome») այս իմաստով Cardamome մեկնել են, Թարգման. զեղոց—ի կարդամանա բառը որոնց հե. տեսեր է վերջին հեղինակներէն նաեւ Փրոֆ. Յ. Յ. Զազմազեան (տե՛ս Ընդարձակ բառարան Անգլ.-Հայ. տպ. Պոսթըն, 1922): Հ. Ալինեան վրդ. յիշելով հանդերձ Զախշախեանի վերոյիշեալ տեղեցը, ոչ մէկ ակնարկ կ'ընէ այս մեկնութեան մասին, մինչդեռ եթէ անդրադարձած ըլլար անշուշտ իր իսկ տուած մեկնութեան մասին զէթ քիչ մը վարանելու պիտի ծառայէր: Զախշախեանի և Քաշուշիի տուած այս մեկնութեան մասին եւս կ'ըսենք որ եթէ երբեք արբ. قردمان բառը օտար մատենագիրներու ջով էր լատ. Cardamomum գործածուած է, սակայն այս կարծիքին դէմ եւս կը գործեն մեր վերեւ ըսածները, այսինքն Թէ՛ Ա. մեր Հայ Մատենագիրներու (բժշկարաններու) ջով — ինչպէս տեսանք — այդ արբ. բառին սովորական իմաստը տեսակ մը Զաման է: Բ. կարդամանա բառին հոմանիշը, Անդրիտակ՝ կը բողոքէ նաեւ այս մեկնութեան դէմ, վասն զի Cardamomum եւս ՏԱԿ ունեցող բոյսերէն չէ:

4. Թէպէտ բանասէր Բասմաճեան՝ Ամիրտովլաթի

Հետեւաբար կ'ըսենք թէ թարգման. դեղոց—ի կարդամանա բառը ոչ թէ «յուն. Καρδαμίνη... տեսակ մը կոտորմն nasturtium» կը նշանակէ, ինչպէս կը յայտարարէր «առանց տարակուսի» Հ. Ալինեան Վրդ., այլ արբ. قرداس [գորտամանա], որ է Հայերէն ճապուռ կամ Հայ Չաման:

ԱՆԴՐԻՏԱԿ. — Պ. Աճառեան կը գրէ «Անդրիտակ. վայրի չաման բժշկ.» իսկ Հ. Ալինեան յետ շեշտելու Պ. Աճառեանի հետ թէ «Հայրուսակին անծանօթ է բառս. և Ջախջախեան կը նշանակէ իբրեւ անստոյգ բառ» զայս կը մեկնէ, ինչպէս տեսանք «տեսակ մը կոտորմն»:

Մեծ. Հայրը Անդրիտակ—ի վրայ տարակուսողներու կարգին կրնար աւելցնել նաեւ Հայկազեանը՝ որ բառս կասկածանքով կը յիշատակէ. բայց եթէ վերոյիշեալ հեղինակութեանց (Հայկազեան, Ջախջախեան և Ալիշան) տարակոյսին վրայ հիմնուելով աւելի քննէր Անդրիտակ բառը, կարծեմ բոլորովին տարբեր եզրակացութեան պիտի յանգէր մեզի հետ:

Խնդիրը լաւ հասկնալու համար կարեւոր կը համարինք հոս դարձեալ յիշեցնել որ Բժշկ.ը՝ կամ լաւ եւս ըսենք թարգման. դեղոց—ը, մեր խնդրոյ առարկայ բառի մասին ճիշտ այսպէս կը գրէ. նախ «կրդմանա. վայրի չաման» (ձ. Ս. Ղազ. թ. 1244 էջ 188) և ապա «կարդամանա. անդրիտակ» (անդ. էջ 191). որով Պ. Աճառեանի իբր ի բժշկ.է [իմա թարգման. դեղոց] յիշած «Անդրիտակ. վայրի չա-

ման»ը վերոյիշեալ երկու վկայութեանց հետեւանքն է և ոչ թէ բժշկարանի նոր վկայութիւն մը. միով բանիւ՝ այս է կարեւորը. մեր բժշկարաններու մէջ մէկ անգամ միայն կը հանդիպինք (և այդ՝ թարգման. դեղոց—ի վերոյիշեալ տեղը) «Անդրիտակ» բառին. Ասոր հակառակ նոյն բժշկարաններուն մէջ Անդրիտակ—ի շատ նման՝ Սնդրիտակ անունը այնքան ստեպ կը հանդիպի, որ սա մեզ ենթադրել կու տայ թէ թարգման. դեղոց—ի Անդրիտակ բառին առաջին ա տառը պարզապէս սխալ գրչագրութեան մը արդիւնքն ըլլայ:

Մեր ենթադրութիւնը կ'արդարացնէ նախ՝ նոյն ինքն թարգման. դեղոց—ը. նոյն էջերուն մէջ կրկնած ըլլալով նման սխալ մը՝ «Շակակուլ. Անդրիտակ» (էջ 189). մինչ ամենաստոյգ է թէ Շակակուլի հայերէնը Սնդրիտակ է² (տես յաջորդ Շակակուլ բառը): Երկրորդ, մեր ենթադրութիւնը կը հաստատուի Հայկազ. Բռ.ի, Ջախջախեանի և Հ. Ալիշանի հեղինակութեամբ. որոնցմէ առաջինը Անդրիտակ բառի մասին յայտնի կասկած մը կը ցուցնէ գրելով. «Անդրիտակ. մեկնի ի բժշկութեան... վայրի չաման»: Նոյն կասկածը աւելի յայտնի է Ջախջախեանի (բառ. Հայ—իտալ.) քով, որ ոչ միայն Հայկազ. Բռ.ի նման «մեկնի» կը դնէ այլ և—ինչպէս որ յիշած են Պ. Աճառեան և Հ. Ալիշան վրդ. եւս — անստոյգ բառերու կարգին կը դասէ Անդրիտակ բառը: Իսկ Հ. Ալիշան և ոչ իսկ կը յիշատակէ բառս իր

«կրտմանա» «կրտմանայ» բառը «զդ. Cardamine [= կրտմն] կը մեկնէ (տես Անդր. անպէտ § 1812, 1855 եւս.) սակայն ամենայն յարգանքը հանդերձ հմուտ հրատարակին՝ պէտք է ըսենք որ այդ մեկնութեան սխալ ըլլալը յայտնի է ոչ միայն մեր վերեւ յիշատակած Ամբրոսի և այլոց վկայութիւններէն, այլ և նոյն իսկ Անդր. անպէտի Դրտմանայ բառին քով (§ 1855.) դրած «որ է ՔԱՐԴԱՄԱՆ» բացատրութենէն. Քարաւ չիա—ի զդ. Carvi [= Հայ Չաման] նշանակելը լաւ գիտէ Բաժմաճեան ի § 3566 ուր գրուած է «Քարաւ չիայ» Carvi... որ է դրտմանա—ն. Հմմտ. անդ և § 3599.

1. Հ. Ալիշան գիտէ (Հյբս. § 3158) կրտմանա բառին զիտականերէ տրուած երկու նշանակութիւնները.

«կրտմանա ըստ ոմանց է ճապուռն լաւ. Carvum ըստ այլոց՝ Cardamina, Զրկոտեմի տեսակ». բայց ինքը վերջին կարծիքին կը հակի՝ որուն իբրեւ հետեւանք կը սխալի նաեւ կրտմանա—ի հոմանիշը՝ Քարաւէ կամ Քարաւէ բառը կրտմն մեկնելով. Նոյն սխալը կ'ընէ նաեւ, ինչպէս ըսինք, Հ. Մէնէվիշեան վրդ. (Բնագր. էջ 62) գրելով «Դարչտայ կրտմն, ՔԱՐԴԱՄԱՆ, Cardamine prat.»:

2. Ըստ այսմ թարգմ. դեղոց—ի խօսքերը կարդալով «կարդամանա. սնդրիտակ» և դարձեալ «Շակակուլ. սնդրիտակ», արդէն ինքնին կը լուծուի Հ. Ալինեան վրդ.ի տարակոյսը թէ՛ «Չգիտեմ նոյն է Անդրիտակ և Անդրիտակ»:

Հայրուսակին մէջ, որ նշան մ'է թէ այդ բառը սխալ՝ և կամ մեզի պէս Սնդրիտակ բառին հետ նոյն համարած է:

Երրորդ, և վերջապէս, մեր ըսածը բոլորովին կը հաստատուի Հայրուսակի հետեւեալ վկայութեամբ՝ որ կ'ըսէ. «Ըստ բժշկ.ի նոյն է [վայրի Չամանի հետ] կրտմն և Սնդրիտակ» (§ 2437): Որմէ յայտնի կը տեսնուի թէ կրտմն, այսինքն կարդամանա՝ բառին հոմանիշը Սնդրիտակ է և ոչ թէ Անդրիտակ:

Ուստի մեր կարծիքով՝ թարգման. դեղոց—ի Անդրիտակ բառը ուղղելու կամ կարդալու է ըստ բժշկարանաց՝ Սնդրիտակ. որուն ծագումն ու նշանակութիւնը տեսնենք յաջորդ բառով:

ՇԱԿԱԿԱԼ. — Բառիս ստուգաբանութեան համար Հ. Ալինեան վրդ.ի ըրած փորձը արդարեւ զարմանալի է: Արդէն դար մը առաջ բոյսիս ինչ ըլլալը լաւ բացատրած է բժ. Ռէստէն՝ իր «Բժշկականութիւն»³ անուանեալ գրքին մէջ գրելով «Տառքոս բռնիքոս լաւ... ՇԵՔԱՔՈՒԼ և կամ զեգեի պեռի արբ... և ըստ մեզ ՍՏԵՊԴԻՆ ՎԱՅՐԻ»:

Թերեւս հոս կարելի է ըսել թէ այս գիրքը շատ հին՝ և այլուր տպուած ըլլալով, Հ. Ալինեան վրդ.ի ուշադրութենէն վրիպած է. սակայն ինչպէս արդարացնենք Մեծ. բանասէր Հայրը, երբ՝ վիեննայի Միտիթ. տպարանէն նոր լոյս տեսած և իր ներկայ յօդուածին մէջ քանիցս յիշատակած «Անգիտաց անպէտ»ը «Շակակալ» բառը շուրջ տասն անգամ բացատրելէ վերջը, մանաւանդ Մեծ. Հօր ձեռքին ու սրտին այնքան մօտիկ «Հանդես ամսօրեայ»ն ալ բառիս մասին վերիններէն ոչ նուազ երկար խօսելով հանդերձ՝ և դեռ աւելի զարմանալին՝ Մեծ. վրդ.ին այդ յօդուածով այնքան անաչառօրէն քննադատուած Հայրուսակը «Շակակալ» բառը բազմիցս յիշատակելէ և անոր համապատասխան լատ. վերջին գիտական բառը դնելէ վերջը, ինչպէս արդարացնել, կը կրկնեմ, Մեծ. բանասէր վրդ.ը երբ այնքան մեծաւոր և ակնյայտնի վկայութիւններով շրջապատուած ըլլալով հանդերձ, կ'անգիտանայ թէ ինչ է Շակակալ.

և զայն ստուգաբանելու համար՝ պրս. անծանօթ «Շաշո»՝ բառ մը գտած, կ'ուզէ համեմատել «Շակակալ»ի աղաւաղ ձեւին՝ «Շաշկակալ»ի հետ (!):

Տեսանք վերը Ռէստէն բժշկին գրածը: Հ. Ալիշան եւս կը գրէ «Շակակալ. արբ. جاقاقا [իշգագալ]» (Հյբս. § 2243). և դարձեալ «Սնդրիտակ, Սնդրի... վայրի ստեպրին արբ. جاقاقا [ՇԱԿԱԿԱԿԱԼ], լատ. TORDYLIUM SECACUL», (Հյբս. § 2784. տես նաեւ § 396, 2842, 2986) որ ամենայնիւ համաձայն է Devic—ի (Dict. Littré. Suppl.) գրածին «Secacul... sorte de panais... c'est l'arabe جاقاقا chaqagoul, que Sprengel appelle TORDYLIUM SECACUL...»:

Պարզ է ուրեմն, Ա. թէ Շակակալ արբ. جاقاقا, [Սնդրիտակ, վայրի ստեպրին] բառն է և ո՛ր և է կապ չունի պրս. Շաշո բառին հետ: Բ. թարգման. դեղոց—ի մէջ «Շակակալ» բառին իբր հոմանիշ գրուած Անդրիտակ բառն ուղղելու է ԱՆԴՐԻՏԱԿ [= վայրի ստեպրին լատ. Tordylium secacul] (հմմտ. վերեւի «Սնդրիտակ... արբ. Շագագալ» Հյբս.):

Սնդրիտակ կամ Սնտրի բառը կը յիշեն թէ՛ Հ. Ալիշան (Հյբս. § 2784, 2437) և թէ՛ Պ. Աճառեան (Արմատ. բառ.). բայց այս յարգ. հեղինակներէն ոչ մէկը չէ ստուգաբանած զայն: Մեր կարծիքով Սնտրի կ'ենթադրէ Սունտր ձեւ մը. ստուգիւ պրս.ի մէջ կայ جاقاقا [Շեվեկեթ, զոր կարելի է կարդալ նաեւ Շունտր] բառը, որ կը նշանակէ «Ճակնդեղ, Ստեպրին» [= «Beet-root, a carrot» Richardson]. այս պրս. բառն է որ հայացնելով եղած է Սնտրի և ապա ՍնտրիՏԱԿ՝ ակնարկելով անոր իլաձեւ արմատին:

Սնտրիտակ բառը մեր մէջ բացի իր սովորական վայրի ստեպրին (լատ. Tordy-

1. կրտմն և կարդամանա բառերուն նոյնութեան համար տես Հյբս. § 3158.
2. Տպ. վենետիկ, Ս. Ղազար 1822, Բ. հատ. էջ 404.
3. Տես «Հանդես Ամսօրեայ» 1923, էջ 62.
4. Գէորգ զպրի Բառարանին մէջ «Շաշո»-ն (187) երկու էջ վերջ (349) կայ ճիշտ իր փնտռածը. (ՇԵՔԱՔՈՒԼ... կեզէրի պէրբի) [= Ստեպրին վայրի].

lium secacul) նշանակութեան, երբեմն կիրարկուած է նաեւ (ինչպէս տեսանք էջ 250-ի մէջ) վայրի լամանի (լատ. Carum carvi) իմաստով, անշուշտ վերջնոյս՝ վայրի ստեպլինի նման հովանեկաւոր ծաղիկ՝ և մանաւանդ անոր տակ-ին ձեւն ու համն ունենալուն համար:

Ամիրոփենը մեր բոլոր ըսածները.

1. — Մեր կարծիքով «Թարգմանութիւն դեղոց»-ի կարտամանա-ն է արբ. قردمانی (Գոռտամանա) բառը՝ որ կը նշանակէ վԱՅՐԻ ՉԱՄԱՆ, Հայ Չաման, լատ. Carum carvi:

2. — Կարդամանա-յին հոմանիշ՝ «Անդրիտակ» բառը կարդալու է Սեդրիտակ որ ձեւացած է պրս. اندر و شدر և Հայ. տակ բա-

ռերէն, և մեր մէջ երկու իմաստով գործածուած է. ա. բուն հարազատ իմաստն է վայրի Ստեպլին, լատ. Tordylium secacul. բ. երկրորդական իմաստը, նմանութեամբ՝ վԱՅՐԻ ՉԱՄԱՆ, լատ. Carum carvi:

3. — Շակոկալ է արբ. شقاق (Շագագոշ) բառը որ կը նշանակէ վԱՅՐԻ ՍՏԵՊԼԻՆ, Մնդրիտակ (լատ. Tordylium Secaul:

Հետեւաբար, ըստ մեր տեսութեան, Հ. Ալինեան վրդ.ի ստուգաբանած երեք բառերէն՝ ԿԱՐԴԱՄԱՆԱ, ԱՆԴՐԻՏԱԿ, ՇԱՇԿՈԿԱԼ, և ո՛չ մէկը «տեսակ մը կոտիմն» նշանակութիւնը ունեցած չէ երբեք:

Հ. Ս. ՖԵՐԱՀԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՓԵՍԱՑԻ (ԵՊՍ.)

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բազմավէպ, 1934, էջ 211)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԺԲ.

Վասն դեսպանացն Հոռոմոց և Պարսից, որք ցոռնարեին ի գրոշու սահմանացն երկուցոսց պետոսրեանց, առ ի խօսել ընդ միմեանս դատել և սահմանել. և մեղադիր շինեին իրեւրաց վասն այնչափ պատերազմացն եղերոց:

Յետ այնորիկ դարձեալ դէպ լինէր յամին 887 զերիս ի խորհրդականաց (ի ծեւրակոտէն) հրեշտակութեամբ առաքել ի սահմանագլուխ անդր, որք էին թէոդորոս Պատրիկ որդի Պետրոսի Մագիստրոսի և հիւպատականքն Յովհաննէս և Պետրոս ի տանէ կայսեր Անաստասի հանդերձ Զաքարիայի բժշկապետաւ և սովետաւ. իսկ ի կողմանէ Պարսից Մերոտէս, այլովք

հանդերձ, և երթեալ նստէին ի Դարա քաղաքի, որ էր ընդ իշխանութեամբ Պարսից: Եւ սկսան դատել և քննել ի միասին ի վերայ եղելոցն անցելոց ի մէջ երկուց պետութեանց, երկուքին կողմանքն եւս բողոք բարձեալ ասէին. Դուք անիրաւեցայք առ մեզ գործելով զայս ինչ և զայն. զնոյն ասէր և միւսն, որք և այլ փութիւն յաբուցեալ ասէին. Դուք լուծէք զղաշն խաղաղութեան, որ ի մէջ մեր էր, և անցեալ ի սահման մեր աւերեցէք զերկիրն: Այլքն ասէին. Արաբացիք ձեր յաշխարհ մեր մտեալ աւերեցին: Եւ զայս օրինակ նըստեալ նոցա ընդդէմ իրեւրաց զանգատէին, դատէին և քննէին և այսպէս զգործս միմեանց, մինչեւ ծագել նախատական և արհամարհական բանից: Ահա զայս օրի-

նակ խօսելով և լսելով անցուցանէին աւելի քան զամ մի, և իւրաքանչիւր կողմն ծանուցանէր իւրուան թագաւորի: Եւ քանզի կայսրն Յուստինոս ի նմին ժամանակի հիւանդացեալ էր, վասն որոյ աստուածասէր Կեսարն Տիրեբրիոս առնոյր և տայր պատասխանի: Եւ թէպէտեւ երկուքին եւս կողմանքն հաճէին ընդ հաշտութիւն, սակայն տակաւին հակառակէին միմեանց, զի մի՛ զիջանելն կարծեսցի նուաստօրէն հպատակել: Կեսարն Հոռոմոց տայր զեկուցանել Պարսից, ասելով. Փառք են մեզ սրով մերով առնել զխաղաղութիւն: Եթէ կամիս զհաշտութիւն՝ անտի ոչ հրաժարիմք և մեք. իսկ եթէ զպատերազմն՝ ոչ խոնարհիմք առաջի քո, այլ պատրաստիմք կալ ի դիմի: Իսկ Պարսիկն խորհէր, պահանջել երիս տաղանդս վասն երկից ամաց խաղաղութեան. և տակաւին ի նոյն միտս էր, և յայտնապէս ասէր. Ես ընդ Հոռոմոց յայնժամ առնեմ խաղաղութիւն՝ յորժամ եթէ հատուցեն ինձ ամ ըստ ամէ տաղանդ մի: Զայս լուեալ Կեսարու ետ գրել առ նա. Մեծապէս սխալես՝ կարծելով եթէ տէրութիւն Հոռոմոց տայցէ քեզ դահեկան մի և եթ վասն խաղաղութեան. արդ մի՛ համարիցիս եթէ արծաթով գնիցեմք զհաշտութիւն, այլ եթէ կամք իցեն քեզ՝ առնել ընդ մեզ հաշտութիւն՝ պահելով զարժանաւոր պատիւ երկուցուն եւս թագաւորութեանցս, եղիցի, ապա թէ ոչ ընտրեսջիր քեզ զպատերազմն: Իբրեւ լսէր Պարսիկն զայսպիսի պատասխանի, ոչ սակաւ զանգիտէր, և հաւանէր և ցանկայր յաջողելոյ խաղաղութեան առանց արծաթոյ: Լուեալ Կեսարու զպատասխանին, զրեաց առ նա և ասէ. Գիտասջիր, զի թագաւորութիւն Հոռոմոց չեղեւ երբեք նկուն, այլ միշտ հզօր և ումեք երբեք ոչ ծառայեաց. և ես ոչ գիտեմ, եթէ ընդէ՞ր բնաւ կայսերքն առաջինք այնչափ նուաստութիւն յանձն առին մինչեւ ամի ամի վճարել տաղանդս հինգ՝ Պարսից: Բայց արդ գիտասջիր զի թագաւորութիւնս Հոռոմոց յայսմհետէ և առ յապա ոչ քեզ և ոչ այլու, թէեւ հինգ դրամ իցէ, ոչ հա-

տուցէ. մանաւանդ զի, դեսպանք քո առաջի բարբարոս ազգին թուրքաց պանծալով ասէին եթէ Հոռոմք անկան ի ծառայութիւն և հանգոյն ծառայից հարկս հարկանեն: Արդ եթէ դու զայս ոչ արգելուցուս, յայնժամ և ես ընդ քեզ ոչ առնիցեմ հաշտութիւն: Եւ յետ սահմանելոյ բազում ինչ, և ոչ միայն թողութիւն միայն Հայոց, այլ շնորհս թեթեւութեան հարկաց, ետ յօրինել զղաշինս հաշտութեան և առաքել ի սահմանագլուխն առ դեսպանս: Եւ զայն եւս իբրեւ գիտաց Կեսար եթէ Պարսիկն յօժար է յանձն առնուլ զհաշտութիւն, առաքեաց պատուէր ասել զՊարսիկն, թէ տուր մեզ զքաղաքն Դարա, և մեք արասցուք ընդ քեզ խաղաղութիւն: Զայս լուեալ Պարսիկն, խռովէր յոյժ ընդ այն և գրեալ ասէր. ԶԴարա ստացեալ է իմ օրինօք պատերազմի, այլ դու գերկիր ծառայից մերոց զՀայոց՝ ոչ պատերազմաւ ստացար, և ոչ այնու օրինօք ունիս. տուր ինձ զՀայաստան և ես տաց քեզ Գարա: Այլ Կեսարու ծանր թուէր թողուլ զաշխարհն Հայոց, զազգ քրիստոնեայ, զի և նոքա յայն սակս ի քրիստոնեայ թագաւորութեան լեալ էին անձնատուր. ապա վասն այսր պատճառի գփտէին յոյժ ընդ միմեանս դեսպանք երկուցունց կողմանցն՝ մինչեւ դիմել ի գէն՝ առ ի տալ մարտ պատերազմի ընդ միմեանս: Այսպէս ցասուցեալ բաժանէին յիրեւրաց և ի դերեւելանէր գործ խաղաղութեան, և պատրաստէին յերկուցունց կողմանց ի պատերազմ: Իսկ դեսպանն Պարսից կոչեցեալ զհրամանատարս զօրաց իւրոց, զգուշացուցանէր զնոսա և ասէր. Երթայք զգուշացարուք սահմանացն, զի Հոռոմք ոչ կամին զհաշտութիւն:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԺԳ.

Յաղագս չարեացն զոր վաղմտակի յառարան յայնուիկ անցուցին Պարսք ընդ Հոռոմս:

Մեծ մարզպանն Պարսից Ալէքսանդր, որ ընդ դեսպանսն Հոռոմոց խօսէր զղաշն խաղաղութեան, յորժամ ի դերեւելին պայ-